

Recenzje – Polemiki

HENRYK RUNOWSKI

Dariusz Czakowski i Andrzej Czyżewski:
PODSTAWOWE RYNKI ROLNE W POLSCE.
PRZED I PO AKCESJI DO UNII EUROPEJSKIEJ.
POZIOM I UWARUNKOWANIA ROZWOJU

Wydawnictwo Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy,
Bydgoszcz 2017, 264 s.
ISBN: 978-83-65744-04-3

Globalizacja i integracja gospodarki wywołuje zmiany zasięgu geograficznego i konkurencyjności poszczególnych rynków, w tym rynków produktów rolnych. Zagadnienia te stają się coraz częściej przedmiotem prowadzonych dyskusji naukowych. W problematykę tę wpisuje się również monografia autorstwa Dariusza Czakowskiego i Andrzeja Czyżewskiego pt. *Dostosowania popytowo-podażowe na podstawowych rynkach produktów rolnych w Polsce przed i po akcesji do Unii Europejskiej. Poziom i uwarunkowania rozwoju*. Podjęty w niej problem badawczy, dotyczący dostosowań popytowo-podażowych na podstawowych rynkach produktów rolnych w Polsce przed i po akcesji Polski do Unii Europejskiej, jest aktualny i ważny zarówno z teoretycznego, metodycznego, jak i praktycznego punktu widzenia.

Praca stanowi próbę dopełnienia literatury przedmiotu o nowatorskie opracowanie, łączące w sobie wielowątkową analizę oraz ocenę skutków oddziaływania akcesji Polski do Unii Europejskiej na kształtowanie się relacji popytowo-podażowych na podstawowych rynkach produktów rolnych, z perspektywy długiego okresu badawczego. Obejmuje on dwa przedziały czasowe: okres przed akcesją (lata 1994-2003) i okres po

akcesji (lata 2004–2013). Cechą charakterystyczną drugiego przedziału czasowego jest to, że dotyczy on nie tylko czasu po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej, ale również w części obejmuje okres światowego kryzysu gospodarczego.

Monografia składa się ze wstępu, 6 rozdziałów, podsumowania, bibliografii, spisu tabel i rysunków oraz aneksu i streszczenia w języku angielskim. Łącznie obejmuje 263 strony. We wstępie Autorzy zawarli krótkie uzasadnienie podjęcia tematyki badań, zaprezentowali cel główny oraz sześć celów szczegółowych, a także hipotezy badawcze, główną i 4 cząstkowe, omówili źródła materiału badawczego oraz metodykę badań.

Poszczególne części pracy (rozdziały) ułożone są we właściwej kolejności i składają się na całościowy, logiczny wywód naukowy, dobrze służący realizacji postawionych w pracy celów i weryfikacji przyjętych hipotez badawczych. Praca zawiera właściwe proporcje i układ wewnętrzny. Na uwagę zasługuje bogaty, obejmujący ponad 300 pozycji, zestaw bibliograficzny. W wykazie bibliografii zamieszczono również wykorzystane materiały źródłowe i statystyczne oraz akty prawne. Biorąc pod uwagę rok wydania cytowanych publikacji, należy stwierdzić, że wykorzystano głównie publikacje, dotyczące przyjętego okresu badań, z przewagą publikacji, które ukazały się po 2004 roku. Oceniając układ i strukturę pracy, należy stwierdzić, iż jest on poprawny i to zarówno pod względem redakcji technicznej, jak i prowadzonego wywodu naukowego. Każdy rozdział kończy się konkluzją i ważniejszymi wnioskami.

Cel główny pracy został przedstawiony następująco: „Określenie relacji zasobowych, cenowych oraz efektywnościowych na podstawowych rynkach produktów rolnych w Polsce w okresie przed akcesją do Unii Europejskiej (1994–2003) oraz po niej (2004–2013) i ich porównanie”. Osiągnięciu tak sformułowanego celu głównego posłużyła realizacja sześciu celów szczegółowych.

Pierwszy cel szczegółowy obejmował identyfikację charakteru oddziaływania uwarunkowań makroekonomicznych na poziom konkurencyjności rynków produktów rolno-spożywczych, po uprzednim jego zbadaniu oraz określeniu salda bilansu wymiany handlowej podstawowymi produktami rolnymi. Cel ten był realizowany w dwóch pierwszych rozdziałach pracy. Określono tu miejsce rolnictwa w gospodarce narodowej, uwarunkowania makrootoczenia rynków rolnych w badanym okresie oraz zaprezentowano wyniki badań dotyczące poziomu konkurencyjności sektora produktów rolno-spożywczych i kształtowania się salda wymiany handlowej na rynkach produktów rolnych w okresie przed i po akcesji Polski do Unii Europejskiej.

Drugi cel szczegółowy zakładał wskazanie zasobowych uwarunkowań krajowej produkcji rolnej oraz tendencji w jej kształtowaniu się. Realizacji tego celu posłużyły rozważania w rozdziale trzecim. Przedstawiono tu strukturę czynników wytwórczych krajowego rolnictwa oraz efekty ich wykorzystania w postaci kształtowania się wartości produkcji roślinnej i zwierzęcej, stopnia towarowości oraz wielkości skupu w dwóch wyodrębnionych okresach, tj. przed i po akcesji.

Trzeci cel szczegółowy sprowadzał się do określenia determinant krajowego popytu na podstawowe produkty rolne. Opis efektów jego realizacji zawiera rozdział czwarty monografii. Zaprezentowano w nim kształtowanie się spożycia produktów rolnych z przeznaczeniem na cele konsumpcyjne gospodarstw domowych oraz inne rodzaje wykorzystania produktów rolnych.

Czwarty cel szczegółowy obejmował próbę rozpoznania tendencji w zakresie kształtowania się realnych cen skupu na podstawowych rynkach produktów roślinnych oraz zwierzęcych. Wyniki badań z tego zakresu zaprezentowano również w rozdziale czwartym. Poszukiwano tu prawidłowości w kształtowaniu się cen produktów rolnych i związków cen krajowych z cenami światowymi oraz cenami w państwach Unii Europejskiej. W celu zapewnienia porównywalności i wyeliminowania wpływu inflacji posłużono się cenami realnymi.

Piąty cel szczegółowy obejmował identyfikację podobieństw i rozbieżności pomiędzy kształtowaniem się podstawowych zmiennych bilansowych oraz realnych cen skupu na poszczególnych rynkach rolnych. Rozważania dotyczące tych zagadnień przedstawiono w rozdziale piątym. Przy wykorzystaniu narzędzi grupowania poszczególne rynki podzielono na grupy podobne do siebie pod względem cech takich jak: relacje popytowo-podażowe, saldo wymiany handlowej oraz poziom realnych cen skupu produktów rolnych w okresie przed i po akcesji.

Szósty, a zarazem ostatni z przyjętych celów szczegółowych, zakładał eksplorację i porównanie efektywności gospodarstw rolnych, specjalizujących się w wytwarzaniu podstawowych produktów roślinnych i zwierzęcych. Przedstawiono tu wyniki badań dotyczące oceny kondycji ekonomiczno-finansowej gospodarstw rolnych specjalizujących się w produkcji poszczególnych produktów roślinnych i zwierzęcych.

Należy stwierdzić, że zarówno cel główny, jak i cele szczegółowe zostały sformułowane poprawnie i dobrze posłużyły realizacji przyjętego zamierzenia badawczego. Cele są ze sobą spójne i składają się na pewną całość, pozwalającą odnieść się kompleksowo do przyjętego głównego celu badań. W pracy weryfikowano hipotezę główną w brzmieniu: „Wzrost podaży podstawowych produktów rolnych w Polsce w okresie poakcesyjnym (2004–2013) był silniej determinowany zwiększaniem się popytu zagranicznego (eksportu), aniżeli krajowego”. W nawiązaniu do niej poddano weryfikacji cztery następujące hipotezy cząstkowe:

1. Uwarunkowania makroekonomiczne rynków rolnych w Polsce stymulowały wzrost konkurencyjności międzynarodowej produktów rolno-spożywczych.
2. Realne ceny skupu podstawowych produktów rolnych w Polsce w okresie poakcesyjnym (2004–2013) charakteryzowały się tendencją wzrostową, a także były w większym stopniu zależne od poziomu cen globalnych żywności niż w okresie przedakcesyjnym (1994–2003).
3. Poszczególne rynki w obrębie sektora produktów roślinnych lub zwierzęcych były do siebie podobne i utworzyły odrębne skupienia ze względu na kształtowanie się podstawowych relacji bilansowych (produkcji i zużycia krajowego, wolumenu eksportu i importu) oraz realnych cen skupu.
4. Największą efektywnością wykazywały się gospodarstwa rolne funkcjonujące na rynkach produktów rolnych, na których całkowita wysokość dopłat w relacji do wartości produkcji była najmniejsza.

Hipoteza główna jest sformułowana prawidłowo, choć jej wartość poznawcza może wydawać się mało odkrywcza w kontekście dość powszechnej już wiedzy o dynamicznym wzroście eksportu produktów rolno-żywnościowych, jaki ma miejsce po akcesji Polski do Unii Europejskiej. Uwagę tę należy jednak skorygować, bowiem istotą naukowego poznania jest dochodzenie do prawdy nie w oparciu o wiedzę powszechną,

lecz o dowody naukowe. Ważne dla naukowego poznania są sformułowane hipotezy cząstkowe. Z uwagi na zastosowany w nich czas przeszły przypominają one wnioski z przeprowadzonych badań.

Badaniami objęto sześć rynków związanych z produkcją roślinną (zboża, rzepak, ziemniaki, buraki cukrowe/cukier, owoce, warzywa) oraz pięć z produkcją zwierzęcą (wieprzowina, wołowina, drób, mleko, jaja), a więc szeroką paletę najważniejszych produktów rolnych. W pracy wykorzystano różne metody badawcze: studia literatury przedmiotu, analizy opisowo-porównawcze, różne metody statystyczne oraz metody graficzno-tabelaryczne do prezentacji wyników badań. Oceniając przyjętą metodykę badań, należy podkreślić, że Autorzy kierowali się zasadą, zgodnie z którą praca naukowa wymaga rzetelnego zgromadzenia danych o rzeczywistości (w tym przypadku o rynkach produktów rolnych i ich uwarunkowaniach), zastosowania właściwych dla oceny badanego zjawiska metod badawczych oraz pogłębionej narracji w komentowaniu wyników badań. Warto podkreślenia jest to, że w monografii wykorzystano równocześnie kilka metod (prostszych i bardziej złożonych) w celu oceny kształtowania się tego samego zjawiska. Takie podejście pozwala badaczowi wzmocnić własne przekonanie o trafności wnioskowania. Posługiwanie się wyłącznie skomplikowanymi symulacjami matematycznymi, przy dużej liczbie testowanych zmiennych, grozi pokusą poszukiwania wyników zgodnych z przyjętymi oczekiwaniami. Poddawanie się takiej pokusie nie ma z pewnością nic wspólnego z rzetelnością naukową.

W ocenie monografii ważne jest odniesienie się do zawartości poszczególnych jej rozdziałów.

W rozdziale I pt. *Makroekonomiczne uwarunkowania rozwoju rynków rolnych w Polsce* wykazano, że zgodnie z ogólnoświatową tendencją dla krajów rozwijających się w Polsce w badanym okresie obserwowano stopniowy spadek udziału sektora rolnego w tworzeniu wartości dodanej w gospodarce narodowej. Równocześnie utrzymujący się wysoki udział zatrudnienia w rolnictwie, ograniczający tempo przemian strukturalnych w tym dziale gospodarki, w połączeniu ze wzrostem udziału nakładów inwestycyjnych w rolnictwie, szczególnie po 2004 roku i znaczącym dofinansowywaniem tego sektora ze środków unijnych może prowadzić do pogorszenia efektywności wykorzystania czynników wytwórczych w rolnictwie, w tym głównie pracy. W okresie objętym badaniami dynamika PKB w Polsce utrzymywała się na wyższym poziomie niż średnio w Unii Europejskiej oraz na świecie. Pomimo tego, iż wzrost gospodarczy korzystnie wpływał na zwiększenie konsumpcji produktów rolnych oraz sprzyjał tworzeniu nowych miejsc pracy, to stopa bezrobocia w badanym okresie kształtowała się na wysokim poziomie. Autorzy słusznie zwrócili uwagę na to, że w okresie poakcesyjnym (lata 2004-2013) wskaźniki cen towarowej produkcji rolnej oraz nożyce cen kształtowały się korzystniej niż w okresie przed akcesją (lata 1994-2003). Należy tu podkreślić fakt, że Polska wstępowała do Unii Europejskiej w wyjątkowo korzystnej sytuacji wzrastającego popytu i cen na produkty rolne na europejskim i światowym rynku, który wyhamował później przez światowy kryzys gospodarczy. Dodatkowo zniesienie ograniczeń handlowych z krajami Unii Europejskiej po akcesji przyczyniło się do wzrostu wartości eksportu produktów rolno-spożywczych i poprawy salda wymiany handlowej polskich produktów rolno-żywnościowych. Wskazując na wzrost eksportu rolno-żywnościowego, należy mieć na uwadze, że przynajmniej w części był on wynikiem wzmożonej emigracji zarobkowej Polaków i zmniejszenia się konsumpcji wewnętrznej.

W rozdziale II pt. *Konkurencyjność sektora rolno-spożywczego i podstawowych produktów rolnych w wymianie handlowej Polski z zagranicą* wykazano, że dynamika konkurencyjności oraz poprawy salda handlowego w sektorze rolno-spożywczym przewyższała tendencje, które zaobserwowano dla całej gospodarki, co znalazło swój wyraz w kształtowaniu się m.in. wskaźnika relatywnej przewagi komparatywnej eksportu, wskaźnika relatywnej chłonności importu czy wskaźnika relatywnej przewagi handlu produktami rolno-spożywczymi. Autorzy wykazali, że zarówno przed, jak i po akcesji większy udział w wymianie handlowej produktami rolno-spożywczymi miały artykuły i produkty roślinne. Z kolei saldo wymiany handlowej kształtowało się korzystniej dla produktów pochodzenia zwierzęcego. Spośród podstawowych produktów roślinnych wzrost konkurencyjności w okresie poakcesyjnym zaobserwowano w przypadku zbóż oraz ich przetworów, rzepaku oraz produktów nieprzypisanych do żadnego z podstawowych rynków. Dla większości produktów zwierzęcych, tj. rynku wołowiny, drobiu, jaj oraz mleka i jego przetworów konkurencyjność w okresie poakcesyjnym rosła. Wyjątek stanowił jedynie rynek wieprzowiny, na którym pogorszeniu uległ zarówno wskaźnik relatywnej przewagi handlu, jak również saldo wymiany handlowej, które średniorocznie w okresie poakcesyjnym było ujemne. Stwierdzone zależności znajdują swoje odzwierciedlenie na rynkach poszczególnych produktów roślinnych i zwierzęcych. Niska konkurencyjność wieprzowiny w okresie po akcesji pozwala wytłumaczyć zaobserwowaną tendencję spadkową pogłowia trzody chlewnej. Wydaje się, że przyczyny spadku pogłowia trzody chlewnej w Polsce są bardziej złożone, niż to wynika z interpretacji zawartej w recenzowanej pracy. Szczególnie niską konkurencyjnością, jak wynika z innych opracowań, cechuje się w Polsce produkcja prosiąt. Jest to wynikiem przede wszystkim niskiej skali produkcji i relatywnie małej plenności loch. W rezultacie tego wyraźnie wzrósł import prosiąt i warchlaków. Poza tym szybko postępujący proces koncentracji w przetwórstwie mięsa wieprzowego, połączony ze zmianami właścicielskimi i likwidacją małych lokalnych zakładów mięsnych, przy równocześnie słabo rozwiniętych procesach integracji zarówno poziomej, jak i pionowej, spowodował problemy ze zbytem surowca przez małych producentów trzody chlewnej i konieczność wycofania się z chowu świń. Wpływały na to również mało zachęcające ceny żywca wieprzowego i ograniczenia prawne w zakresie uboju prywatnego i targowiskowego obrotu mięsem i jego wyrobami.

W odróżnieniu od tego gatunku zwierząt dobre rezultaty zaobserwowano w produkcji drobiu mięsnego i jaj kurzych oraz produkcji mleka i jego przetworów. Ważnym osiągnięciem badań prezentowanych w tym rozdziale jest określenie stymulant wzrostu konkurencyjności krajowego sektora rolno-spożywczego, mierzonego za pomocą wskaźnika relatywnej przewagi handlu, którymi okazały się takie zmienne jak: krajowa wartość salda handlowego produktami rolno-spożywczymi, dynamika PKB, wskaźnik *terms of trade* oraz efektywny realny kurs walutowy. Z kolei destymulantami były następujące zmienne: wskaźnik cen towarowej produkcji rolnej, parytet dochodów rolniczych oraz udział rolnictwa (z łowiectwem i leśnictwem) w wartości krajowej produkcji globalnej. Zastosowane zmienne objaśniające (oraz inne wielkości z nimi współzienne) wyjaśniły blisko 94% zmienności zmiennej zależnej, tj. wskaźnika relatywnej przewagi handlu w badanym okresie.

W rozdziale III pt. *Zasobowe uwarunkowania produkcji na podstawowych rynkach produktów rolnych przed i po akcesji Polski do Unii Europejskiej* przeanalizowa-

no i oceniono strukturę czynników wytwórczych w rolnictwie polskim po 1994 roku, określono uwarunkowania rynkowe podaży produktów rolnych oraz wartość i towarowość produkcji rolnej w Polsce, a także przedstawiono wyniki produkcyjne na podstawowych rynkach produktów roślinnych i zwierzęcych w Polsce. Autorzy wykazali, że w całym badanym okresie systematycznemu zmniejszeniu ulegała powierzchnia użytków rolnych w Polsce. Równocześnie zwiększyła się powierzchnia sadów, a zmniejszyła powierzchnia pastwisk trwałych. Zmniejszeniu powierzchni użytków rolnych (UR) towarzyszył wzrost ilości zużywanych nawozów mineralnych w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych. Następową stopniową koncentracją i specjalizacją produkcji, przy jednoczesnym wzroście wskaźnika liczby osób pracujących w sektorze rolnym w przeliczeniu na 100 ha UR oraz realnym wzroście nakładów inwestycyjnych, który jednak nie gwarantował odtworzenia wartości środków trwałych w rolnictwie. Poziom zużycia środków trwałych w rolnictwie wzrastał w okresie przedakcesyjnym, natomiast pod koniec okresu badań po akcesji wykazywał się względną stabilnością. Operowanie wartościami średnimi w tym zakresie nie daje pełnego obrazu przemian, który był zróżnicowany w grupach wielkości obszarowej i wielkości ekonomicznej. Z przeprowadzonych przez Autorów analiz wynika również, że zwiększył się udział Polski w wartości globalnej produkcji rolnej Unii Europejskiej z 4,4% w 1998 roku do 5,9% w 2013 roku. Ponadto zaobserwowano, iż w okresie poakcesyjnym (lata 2004-2013) wzrost wartości produkcji globalnej był większy niż przyrost wartości zużycia pośredniego. Poprawiała się efektywność nakładów zainwestowanych w sektorze rolnym, mierzona wartością dodaną brutto. Wzrastał też udział skupu w wartości towarowej rolnictwa (z 53% w 1994 roku do 73% w roku 2013). W celu oceny pozycji Polski w Unii Europejskiej wykorzystano kategorię produkcji globalnej, a nie np. produkcji końcowej. Nie wskazano, jakie argumenty przemawiają za przyjęciem produkcji globalnej.

W rozdziale IV pt. *Ceny oraz popyt na podstawowych rynkach produktów rolnych przed i po akcesji Polski do Unii Europejskiej* zaprezentowano ekonomiczne uwarunkowania i strukturę popytu na produkty rolne w Polsce oraz kształtowanie się cen skupu podstawowych produktów rolnych w Polsce, w relacji do cen w poszczególnych państwach Unii Europejskiej i na świecie. Autorzy wykazali, że poziom realnych dochodów rozporządzalnych gospodarstw domowych systematycznie wzrastał, natomiast udział wydatków na żywność zmniejszał się, co jest zgodne z prawem Engla. W latach 1994-2013, w tym w okresie po akcesji, zmniejszeniu uległo spożycie większości produktów żywnościowych w gospodarstwach domowych. Zapotrzebowanie na mleko krowie spało (nieznacznie) i wołowinę (wyraźnie), wyraźnie wzrosło natomiast spożycie mięsa drobiowego. O ile w latach przed akcesją indeksy cen większości produktów rolnych nie były istotnie współzależne z indeksami globalnymi albo łączyły je ujemne związki (buraki cukrowe, rzepak), to w okresie po akcesji prawie dla wszystkich produktów rolnych zaobserwowano związki dodatnie, poza cenami buraków cukrowych, co można tłumaczyć regulacjami na tym rynku. Według ustaleń Autorów średnioroczne realne ceny skupu zbóż w okresie poakcesyjnym były o 10% niższe niż przed akcesją, natomiast realne ceny rzepaku przed i po akcesji były zbliżone. Z kolei ceny żywca wołowego i mleka były w okresie po akcesji o około 15% wyższe niż w okresie przed akcesją. W odróżnieniu, na rynku trzody chlewnej, drobiu i jaj po akcesji stwierdzono dość istotne spadki realnych cen skupu (od 18 do 28% w zależności od rynku).

W rozdziale V pt. *Relacje bilansowe w produkcji i wymianie zagranicznej na podstawowych rynkach rolnych przed i po akcesji Polski do Unii Europejskiej* omówiono kształtowanie się bilansów produktów roślinnych i zwierzęcych oraz poszukiwano podobieństwa rynków rolnych w Polsce w świetle zastosowania wielowymiarowych metod statystycznych. Podjęto tu próbę pogrupowania oraz wskazania podobieństw między poszczególnymi rynkami produktów rolnych z wykorzystaniem następujących metod: metoda głównych składowych, analiza skupień metodą Warda oraz *k*-średnich. Okres badawczy podzielono na dwa podokresy: przedakcesyjny i poakcesyjny. Ze względu na dokonaną standaryzację danych nie było możliwe uwzględnienie średniej wartości wszystkich zmiennych z badanych okresów, stąd zdecydowano się na uwzględnienie w analizach średniej arytmetycznej badanych zmiennych w dwóch pięcioletniach: okresu przedakcesyjnego (lata 1999-2003) oraz okresu poakcesyjnego (lata 2009-2013). Komentując wyniki badań, Autorzy słusznie zastrzegli, że przeprowadzone analizy dotyczyły kształtowania się sytuacji na rynku ze względu na pewien wycinek wyników produkcyjno-handlowych oraz uzyskiwanych realnych cen skupu. Stąd też ryzykowne byłoby uogólnianie osiągniętych wyników bez zestawienia ich z szerszym spektrum czynników i uwarunkowań rynkowych oraz dochodowych. Badane rynki można podzielić, zdaniem Autorów, na trzy grupy, dla których sytuacja kształtowała się w zbliżony sposób zarówno w okresie przed, jak i po akcesji. Pierwsza grupa stanowiła rynki, na których relacje podażowo-popytowe kształtowały się równomiernie i korzystnie (zboża, rzepak, drób oraz owoce). Wspólną cechą tego skupienia był równoczesny wzrost krajowej podaży oraz popytu w okresie poakcesyjnym, przy równoczesnym wzroście konkurencyjności międzynarodowej, co sprzyjało poprawie salda wymiany handlowej. Druga grupa objęła rynki, które były bardzo konkurencyjne w skali międzynarodowej, a występujący w nich wzrost produkcji wiązał się z dynamicznym rozwojem eksportu w okresie poakcesyjnym. Do tej grupy należały rynki mleka krowiego, wołowiny oraz jaj, przy równoczesnym korzystnym kształtowaniu się cen w okresie poakcesyjnym. Rynki te zostały dotknięte zauważalnym spadkiem popytu krajowego, co jednak wobec rosnącego importu nie powodowało szczególnych perturbacji na rynku krajowym. Obserwowane sukcesy na rynku mleka krowiego, jak również drobiu i jaj kurzych – co warto podkreślić – były i są rezultatem wdrażania nowoczesnych technologii w produkcji i w przetwórstwie oraz lepszej organizacji łańcuchów dostaw. Do trzeciej grupy zaliczono rynek ziemniaków, buraków cukrowych (cukier), warzywa oraz wieprzowinę. Relacje popytowo-podażowe w tej grupie rynków były stabilne, ale powiązane z pogorszeniem się salda handlowego, co wynikało z malejącej konkurencyjności krajowych producentów rolnych. Wydaje się, że komentarz odnoszący się do tej grupy rynków powinien zostać uzupełniony. Dotyczy to szczególnie rynku wieprzowiny. Pomimo dość pesymistycznego obrazu wyłaniającego się na podstawie wartości średnich należy zauważyć, że na rynku tym zachodzą pozytywne zmiany jakościowe. Powiązane są one ze zmniejszającą się liczbą producentów ogółem, ale równocześnie zwiększającą się liczbą producentów prowadzących chów trzody chlewnej w większej skali i przy wykorzystaniu nowoczesnych technologii. W szczególności wzrost skali produkcji oraz podnoszenie standardów jakościowych żywca wieprzowego, a także poprawa technicznej efektywności chowu tego gatunku zwierząt powinna sprzyjać wzrostowi zainteresowania nabywaniem surowca od krajowych producen-

tów przez wyspecjalizowane zakłady mięsne. Kluczowym warunkiem dla poprawy sytuacji na rynku żywca wieprzowego jest jednak poprawa efektywności sektora rozrodu i produkcji prosiąt. W tym zakresie polscy producenci ustępują producentom Unii Europejskiej zarówno pod względem wskaźników efektywności technicznej, jak i ekonomicznej. Nasuwa się tu pytanie o zmiany konieczne do wprowadzenia w celu poprawy konkurencyjności na rynku trzody chlewnej.

W rozdziale VI pt. *Determinanty efektywnościowe gospodarstw rolnych funkcjonujących na podstawowych rynkach rolnych funkcjonujących po 2003 roku* zaprezentowano kształtowanie się wyników ekonomiczno-finansowych gospodarstw rolnych objętych systemem FADN w Polsce po 2003 roku, z uwzględnieniem rynków produktów roślinnych i zwierzęcych oraz dokonano oceny funkcjonowania gospodarstw wyspecjalizowanych w danej produkcji rolnej w Polsce, z wykorzystaniem metody wzorca rozwoju Hellwiga. Wyniki te porównywano ze średnimi dla Unii Europejskiej. Z przeprowadzonych badań wynika, że najkorzystniejsze kształtowanie się relacji efektywnościowych występowało na rynku drobiu i jaj. Podobnie korzystnie wypadały gospodarstwa specjalizujące się w produkcji żywca wieprzowego, zbóż oraz roślin oleistych. Interesujące jest to, że producenci na tych rynkach charakteryzowali się względnie niską produktywnością czynników wytwórczych, a mimo to osiągnęli korzystne współczynniki rentowności produkcji. Zdaniem Autorów kluczowe znaczenie dla kształtowania się dochodów rolniczych miało wsparcie finansowe, bez którego konkurencyjność wskazanych produktów nie była możliwa. Z interpretacją taką można zgodzić się tylko częściowo, ponieważ wsparcie finansowe dotyczy nie tylko polskich producentów, ale również producentów w innych krajach Unii Europejskiej. Oznacza to, że zarówno krajowi, jak i pozostali producenci z Unii Europejskiej, korzystając ze wsparcia finansowego poprawiają swoją konkurencyjność na rynku międzynarodowym. Warto jednak zauważyć, że poziom wsparcia finansowego polskich producentów pozostaje ciągle na niższym poziomie niż w „starych” krajach UE. Ponadto wycofanie wsparcia finansowego dla producentów rolnych w ramach Unii Europejskiej musiałoby skutkować wzrostem cen na jednolitym rynku europejskim. Nie zmienia to jednak faktu, że brak wsparcia finansowego bardziej dotknąłby producentów w tych krajach, gdzie udział dotacji w dochodach jest największy. Do tej grupy należy również Polska.

Sformułowane uwagi i sugestie nie obniżają ogólnie wysokiej oceny merytorycznej, metodycznej oraz praktycznej recenzowanej monografii. Szczególne jej walory wynikają z bogatego materiału faktograficznego, długiego okresu analizy obejmującej dwa okresy istotnie różniące od siebie pod względem makroekonomicznych uwarunkowań rozwoju rynków produktów rolnych oraz poprawnego dla rozwiązania podjętego celu instrumentarium badawczego oraz trafności wnioskowania. Wśród szczególnych walorów należy wskazać to, że Autorzy trafnie określili makroekonomiczne uwarunkowania rozwoju rynków rolnych w Polsce, a także właściwie ocenili konkurencyjność sektora rolno-spożywczego poszczególnych rodzajów rynków na tle sytuacji na rynkach tych produktów w Unii Europejskiej. Interesująco zaprezentowane zostały też zasobowe uwarunkowania produkcji na podstawowych rynkach rolnych przed i po akcesji Polski do Unii Europejskiej, kształtowanie się cen oraz popytu na tych rynkach w wyodrębnionych podokresach, a także relacje bilansowe produkcji i wymiany zagranicznej. Ważnym uzupełnieniem tych zagadnień było określenie determinant efektywno-

ściowych gospodarstw rolnych funkcjonujących na podstawowych rynkach produktów rolnych w Polsce po 2003 roku. W pracy zastosowano właściwe dla przedmiotu i celów badań metody badawcze oraz poprawnie skomentowano wyniki badań. W pełni zrealizowane zostały przyjęte w pracy cele badań. Poprawnie zweryfikowano sformułowane w pracy hipotezy badawcze. Hipoteza główna została pozytywnie zweryfikowana dla większości rynków podstawowych produktów rolnych, natomiast nie znalazła potwierdzenia w przypadku rynku rzepaku, owoców oraz drobiu. Pozytywnie zweryfikowana została pierwsza i druga oraz czwarta hipoteza cząstkowa. Natomiast trzecia hipoteza cząstkowa została zweryfikowana negatywnie. W nawiązaniu do czwartej hipotezy, zgodnie z którą „największą efektywnością (mierzoną za pomocą metody wzorca rozwoju Hellwiga) wykazywały się gospodarstwa rolne funkcjonujące na rynkach produktów rolnych, na których całkowita wysokość dopłat w relacji do wartości produkcji była najmniejsza”, należy zauważyć, że różna wysokość dopłat w dochodzie może być rezultatem różnej wysokości dochodu bez dopłat, jak i różnej wysokości dopłat osiągniętych przez gospodarstwa. Zgodnie z postanowieniami WPR dopłaty kierowane są przede wszystkim do tych działalności (rynków), które same w sobie cechują się niższą efektywnością, a rolą dopłat jest zniwelowanie różnic w stosunku do działalności (rynków) najbardziej efektywnych. Należy też zwrócić uwagę na to, że charakter dopłat zmienia się. W wyniku szczególnie ostatniej reformy WPR dopłaty coraz częściej są powiązane z określonymi dodatkowymi obowiązkami lub świadczeniami nakładanymi na gospodarstwa rolne. Tym samym dopłaty w tej części nie stanowią już wsparcia dochodów, lecz mają wyłącznie charakter rekompensaty z tytułu dodatkowych kosztów, jakie ponoszą gospodarstwa lub spadku przychodów w wyniku wprowadzanych ograniczeń intensywności gospodarowania. Fakt ten nie pozostaje bez wpływu na efektywność gospodarstw funkcjonujących na poszczególnych rynkach.

Monografia cechuje się oryginalnością rozwiązania ważnego problemu naukowego, wysoką wartością poznawczą, metodyczną oraz użyteczną. Warto polecić jej przestudiowanie nie tylko pracownikom naukowym, ale również działaczom gospodarczym, politykom i producentom rolnym.

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 5.09.2018.